

LÁTLELET A MAGYAR DEMOKRÁCIÁRÓL

FRICZ TAMÁS: AZ ÁROK KÉT OLDALÁN. A MAGYAR DEMOKRÁCIA
TERMÉSZETRAJZA. BUDAPEST, XXI. SZÁZAD INTÉZET, 2006.

Kovács Zsuzsanna

politológus, Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzata

Fricz Tamás *Az árok két oldalán. A magyar demokrácia természetrajza* című legújabb művében a magyar demokrácia arcukat próbálja élethűen megfesteni. Már a cím is egyfajta értékítéletként fogható fel, amely mintegy sejteti a kettészakadt politikai elitet és a mögójük felsorakozott szavazótáborokat. A két part között tátongó mély szakadék többféle forrásból táplálkozik, amelyek között az értékek, az eszmék mellett megtalálhatjuk az előző rendszerhez való viszonyulást is. A szerző a magyar demokrácia feltérképezése során arra a kérdésre is megpróbál választ adni, hogy a politikai elitnek és a magyar állampolgároknak mennyire sikerült azonosulniuk a kialakult rendszerrel.

A mű nemcsak a rendszerváltás idején született politikai berendezkedést vizsgálja, hanem egy minden igényt kielégítő demokráciatipológia létrehozásával is kísérletezik. A magyar viszonyokra szabott tipológia kidolgozását a nyugat-európaiktól eltérő demokratizálódási folyamat, valamint az újonnan létrejött demokrácia sajátosságai tették szükségessé. A sajátos vonásokkal jellemezhető demokrácia kialakulásának okát minden bizonnyal a nyugatitól már évszázadokkal ezelőtt elváló történelmi útban kereshetjük.

A szerző az áhított végcél érdekében szinte a mai napig lakonikusan áttekinti a harmadik köztársaság politikatörténetét. A magyar rendszerváltás mikéntjét a többi kelet- és közép-európai ország hasonló folyamatával veti össze. Az új magyar rendszer létrehozása egyedi eset az átmenetek sorában, mivel Magyarországon békés elit-forradalomról beszélhetünk. A szerző Láncki András véleményét osztva egyetlen pozitívumaként a békés jelleget említi meg. A lengyel, a csehszlovák, a keletnémet átmenetekhez képest más előfeltételek révén bontakozott ki és ment végbe a magyar láthatatlan forradalom. Míg a lengyel és a csehszlovák rendszerváltásban megfigyelhető a civil társadalom aktív szerepvállalása, addig Magyarországon ennek még a nyomát sem találhatjuk meg. A passzivitás okaként az '56 után érvényesülő tendencia jelölhető meg, amely a civil és polgári kezdeményezéseket még csirájukban elfojtotta. Egyértelműen a tárgyalóasztalnál született az új rendszer, az emberek utcai tüntetéseken sem próbálták meg alakítani az eseményeket. Ennek természetes következményeként az új rendszerrel való azonosulás is elmaradt, amiből a rendszerrel szembeni nagymértékű bizalomhiány táplálkozik. Erre egyedüli

gyógyírként csak egy második pótlólagos átmenet szolgálhat, amelyhez az összes mérvadó politikai erő összefogása szükségeltetik. Az új rendszerrel történő identifikáció feltételeként a mű a részvételt, az érzelmi azonosulást (amely a szimbolikus aktusok átélésével alakulhat ki), valamint a régi rendszer felelőseinek elszámoltatását jelöli meg.

A demokrácia meghonosításának éveket átölelő folyamatáról árnyalt képet kapunk, amely kidomborítja máig orvosolatlan hiányosságait is. A magyar átalakulás az elitiek közötti alkufolyamat eredménye, amely a társadalom teljes kizárásával ment végbe. A demokratikus alapok letétele a társadalom részvétele nélkül egy erőltetett másfél éves folyamat eredményeként valósult meg. Mivel a társadalom nem lehetett a rendszerváltás aktív részese, így nem is tudta átélni a láthatatlan forradalmat, azonosulni sem tudott vele. Ennek utóhatásaként a mai napig sem tudja azt magáénak érezni. A vér nélküli forradalom égbekiáltó mulasztásaihoz tartozik még, hogy az előző rendszer kiszolgálóinak, felelőseinek elszámoltatása is elmaradt, és ennek hiányában a teljes elitcsere sem valósult meg. Az elmaradt büntetés negatív hatást fejt ki a társadalom erkölcsi állapotára, hisz azt sugallja, hogy nem érdemes tisztességesnek lenni. A láthatatlan forradalom minden kétséget kizáróan rányomta bélyegét a magyar demokráciára.

A láttelelet elkészítésekor a politológus figyelme a demokráciát megelőző Kádár-korszakra is kiterjed. A Kádár névvel fémjelzett rendszer az 1956-os forradalom, egy totalitárius kommunista diktatúrával szembeni lázadás vérbe fojtásával vette kezdetét, és ez sajátos lélektani helyzetet eredményezett. Az országban ezután ún. kettős félelem lett úrrá, amely egyrészt a hatalom birtoklóiban tudatosította, hogy többé nem tehetik a társadalmat a szövetségesükké, másrészt a társadalomnak is tudomásul kellett vennie, hogy politikai mozgástérrel nem rendelkezik. Egyetlen járható útként a magánszférába való visszavonulás kínálkozott, amely a szebb jövő eljövételének reményében a túlélésre való berendezkedést jelentette. A rendszer torzulásaként Fricz egyfajta „politikátlanítási folyamatról” beszél, amely a hatalom részéről a társadalom felé irányult, és az állammal szemben kialakult ellentmondásos viszonyt eredményezte. A társadalom „fogyasztópolgárokból” állt és áll, akik mindössze gazdaságilag és szociálisan kötődnek az államhoz, és a politikai viszonyulást elhanyagolhatónak vélik. Az ideologikus politizálást már csirájában elfojtó hatalomgyakorlás kizárólag pragmatikus gyökerekből táplálkozott. A Kádár-rendszer vélt demokrácia-előkészítő szerepét megcáfolja a szerző, sőt meglátása szerint „fennmaradt hagyományai, magatartásformái, beidegződései, lelki alkata és lelki diszharmoniai összességében igen kedvezőtlenül hatnak az új magyar demokráciára”.* A látszatengedmények nem a demokrácia eljövételének kez-

* Fricz Tamás (2006): *Az árok két oldalán. A magyar demokrácia természetrajza*. XXI. Század Intézet, 36. p.

detét jelentették, hanem a hatalom előremenekülését szolgálták. A gyámkodó állam észrevétlenül el tudta hitetni az emberekkel, hogy állampolgári öntudatra nincs szükségük, hisz csak az egyéni boldogulás az, ami igazán számít. A politikátlanodás, a fogyasztópolgári lét, és a korrupció hallgatólagos elfogadása, valamint az ebből fakadó előítélet továbbélése nyomán a demokráciával kapcsolatos elvárások mind a mai napig inkább öltenek a jóléttel kapcsolatos, magánemberi jelleget, mint politikait. Ebből következik, Körösi András a szerző által idézett megállapítása, miszerint a demokráciával kapcsolatos elégedetlenség nem politikai, hanem gazdasági kiábrándulásból fakad. Fricz a politikához való viszonyulás alapján három magatartásmódot különböztet meg, amelyek közül a kritikus, viszont cselekedni nem kívánó típus a legveszélyesebb a demokrácia egészséges működése szempontjából. A másik kettő: a passzív, demokráciát elfogadó, valamint a kritikus, cselekvésre kész beállítottságok egyaránt hozzájárulnak az állam demokratikus keretek között történő működéséhez.

Fricz a rendszerváltást a megszokottól eltérően tágabb időintervallumba helyezi, ami a 1987-88 és a 1992-93 közötti éveket foglalja magába. Ezzel kapcsolatban három kérdést vet föl, amelyek a politikai-kulturális és gazdasági változásokat, valamint az elitváltást érintik. A régióban megfigyelhető ellenzéki stratégiákat aszerint különbözteti meg, hogy a nemzeti egységre vagy a rivalizálásra helyezték-e a hangsúlyt. Míg a többi országban a demokratikus célokért folytatott közös küzdelem volt az elsődleges szempont, addig a magyar ellenzéki csoportok erőteljes megosztottságuk révén a hatalomért folytatott harcot helyezték előtérbe, ami az ellenzéki erők túl korai szétválásához vezetett. Mindemellett a szimbolikus mozzanatok elmaradása – az új alkotmány, a rendszerváltás karizmatikus személyiségének elnökké választása, az első szabad választás ünnepélyessé tétele – is akadályozta az ún. mi-tudat kialakulását, és ezáltal az emberek *zoon politiconn*á válását is. A gazdasági változásokkal kapcsolatban az ellenzék bizonyos mértékű gondatlanságát véli felfedezni, amiért az a politikai tárgyalásokon az engedményekre koncentrálnak nem foglalkozott súlyának megfelelően a gazdasággal. Az elitváltás kérdésénél megállapítja, hogy nemcsak az erkölcsi szempontból indokolt felelősségrevonás várat még magára mind a mai napig, hanem az előző rendszer elitjének közéletből történő kiszorítása sem történt meg. E körülmény folytán Fricz Magyarországot az elhíresült „következmények nélküli” jelzős szerkezetével illeti.

Az elemzés külön kitér a posztkommunizmus jelenségére, és ennek a demokrácia működésére gyakorolt hatásait is megpróbálja számba venni. A diktatúrából a demokráciába történő átmenet vizsgálatakor a szerző szerint elengedhetetlen a belső megközelítés, amely a demokratikus magatartásmód normává válására is figyelmet fordít. A múlt velünk éléseként a kiegyensúlyozatlan sajtó- és médiaviszonyok mellett, a kádári reflexek továbbéléséről is szó esik, valamint a társadalom és a rendszer morális alapjának hiányát is

felfedezni véli. „Aki elfelejti a múltat, arra ítéltetik, hogy újra átélje azt.”* Ezzel a baljóslatú Santoyana-idézetrel hívja fel a figyelmet az elmaradt, erkölcsi számonkérés jelentőségére. Az alattvalói attitűd fennmaradása veszélyezteti az *citoyen*-tudat kialakulását, mindemellett az erkölcsi normák értékvesztéséből, valamint a felelősségvállalás relativizálódásából fakadó jogkövető magatartás hiánya a polgári demokratikus rendszer alapjait ássa alá.

A magyar politikai berendezkedést kancellári típusú parlamentáris rendszerként értelmezi, amely a köztársasági elnököt semlegessé, a kormányfőt nehezen leválthatóvá, a parlamentet szinte feloszlathatatlaná teszi. Számba veszi az alkotmányból fakadó ellentmondásokat, valamint ezek politikai életre gyakorolt hatásait is vizsgálja. Az egyik legalapvetőbb probléma az új alkotmány hiánya, amelynek az új korszak szimbólumává kellett volna válnia. E mulasztásért a rendszerváltó, ellenzéki erők felelősségét állapítja meg, és okaiként a szükséges, társadalmi támogatottság hiányát, valamint az akkori, restaurációtól való félelmet jelöli meg. A magyar demokratikus működés sajátossága a bebetonozott négyéves ciklusok jelensége, amely mindinkább erősíti a radikális megosztottságot, és kizár bármiféle hajlandóságot a kompromisszumkötésre. Ez az állapot Fricz találó megfogalmazásával a „konszenzusképtelenség beismerésének konszenzusa”. A merev négyéves ciklusok rendszere lehetetlenné teszi az előrehozott választás alkalmazását, holott ez egyrészt a szükséges politikai tisztulás egyik garanciája lehetne, másrészt ha radikálisan megváltozik a közvélemény hangulata, akkor alkotmányos lehetőséget kell biztosítani az új legitimitáció megteremtésére. Fricz az ellentmondások feloldására egy új, koherens alkotmány megalkotását javasolja, és ezen kívül a politikai elit lelki áthangolását is szorgalmazza.

Az elitpártosodás következményeként a magyar pártrendszer tagolódása nem a társadalmi tagoltságot tükrözi. A politológus a magyar pártrendszer koncentrálódását véli felfedezni, amely egyértelműen a két-főpárt-rendszer kialakulásának irányába vezet. A kialakuló két-főpárt-rendszer egyik pólusát a jobbközép, míg a másikat a balközép jelentené. A pártrendszer jellemzően a politikai elitsoportok közti erős ideológiai ellentétekről beszél, amelyek egyértelműen kulturális, szemléleti és értékbeli különbségekből táplálkoznak. A politikai elitet rendszerértékű törésvonalak szakítják két részre, amelyek közül a népi–urbánus ellentét továbbélésének tekintett nemzeti–globalista, valamint az előző rendszerhez való viszonyulást tükröző antikommunista–kommunista választóvonal a legfontosabb. Mindemellett a kormányzati felelősség hiányát is megoldandó problémának tekinti, ugyanis felelősségre vonás nélkül a pártok egymást túllicitáló versenye továbbfolytatható. A demokrácia egyik legfontosabb garanciájaként értelmezi a párton belüli platformképzést, amely az alapértékekben megegyező emberek nüánsznyi különbségeit hivatott kifejezni.

* Uo. 91. p.

Ezután az elemzés a kormányváltások személyi, szerkezeti, intézményi következményeit veszi górcső alá. A politológus meglátása szerint a kormányváltásoknak szinte már rendszerváltó jellegük van, amely a politikai patronázs alkalmazásában is kifejezésre jut. A politikai patronázs, amely a huszadik század eleji célkitűzésektől eltérően a politika és a közigazgatás bizonyos mértékű összefonódását eredményezi, Nyugat-Európában is elterjedt gyakorlat. A kormányruznál lévő politikai erők ellenzékhez való viszonyában az önkorlátozás „leben und leben lassen” elvének alkalmazása helyett inkább az önfelértékelés fedezhető fel, és ennek következményeként a kölcsönös engedményekre épülő politika szorul háttérbe. A politikai elitsoportok a hatalomért késhegyre menő harcot vívnak egymással, és a legvégsőig elvetik a konszenzusteremtés lehetőségét. Emiatt a magyar demokrácia konszenzusképtelen, kiszorító jellegűt kap, és ez nehezíti a demokrácia szükséges stabilizálódását.

Lipsetre hivatkozva a szerző leszögezi, hogy a demokráciában külön kell választani a rendszer működése szempontjából nélkülözhetetlen autoritás forrását a hordozójától. Míg a forrás fenntartja a rendszert, addig a hordozó működteti a demokráciát. Lipset a koronát, az alkotmányt jelöli meg forrásként, ezt Fricz még a demokratikus értékek tiszteletével, a nemzettel, valamint a demokratikus kiegyezéssel egészíti ki. Véleménye szerint Magyarországon a kettő még nem különült el egymástól. A kiszorító jellegű politika, a merev négyéves ciklusok és a posztkommunizmus jelenléte a kádári attitűdök továbbélésével mind azt sugallják, hogy nincs világos cezúra a pártállami diktatúra és a demokratikus jogállam között. A jogi-intézményi átalakulás után politikai, erkölcsi de legfőképp lelki átalakulás szükségeltetik a beteg demokrácia orvoslására, amely csak egy második rendszerváltás által valósítható meg.

A nagy ívű elemzés végül a politika és az erkölcs viszonyát boncolgatja. A kérdés aktualitását a politika emberközelsége kerülésével magyarázhatjuk. A 21. század hajnalán egyre nagyobb szerepet kap a média és az Internet általi tájékozódás, melyek segítségével árnyaltabb képet kaphatunk a politikai aktorokról. *Nolens volens* emberi mivoltukban láthatjuk őket, és ennek megfelelően erkölcsi mércével is megítélhetjük őket. A politológus a demokratizálódás során létrejött politikai normák szerves részének tekinti az idők folyamán kialakult erkölcsi normákat is. Megállapítást nyer az a tény is, hogy Magyarországon a demokrácia működési normái mind a mai napig nem alakultak ki teljesen. A politikai elit nem kezeli súlyának megfelelően a morális kérdéseket, és a politikai pozíciók megvédése érdekében a normatív szempontok érvényesítését mellőzi. Nincsenek mindenki által elfogadott erkölcsi szabályok, amelyek betartása fölött éberem őröködni a társadalom. Az emberek néha hajlamosak közönyösen szemet hunyni a korrupt cselekedetek fölött, és a gyermeki csínytevések kategóriájába sorolják az égbekiáltó erkölcsi vétségeket is. A szerző Kis Jánost idézve vonja le a végkövetkeztetést, miszerint a rendszernek nincs morális alapja.

Az újonnan megalkotott, a demokráciát irányító politikai elitek motivációira, lelki beállítottságára épülő demokráciatipológia szerves előzményének tekinthető a szerzőtől származó korábbi pártrendszer-tipológia, amely az önkorlátozó és az önfelértékelő típust különbözteti meg. A politikai elitek cselekvéseinek ösztönzőire különös hangsúlyt helyezve az új kategorizálás 12 szempont alapján történik. Ezek a következők: 1) a politikai elit „hozott” politikai kultúrája 2) a társadalom „hozott” politikai kultúrája 3) a társadalom szerepe a rendszerváltásban 4) a kialakult törésvonalak jellege, tartalma 5) a demokratikus autoritás léte vagy nemléte 6) a posztkommunizmus jelenléte vagy eltűnése 7) a demokratikus normák helyzete 8) a nemzetállam állapota 9) a kormányzati ciklusok egymáshoz való viszonya 10) a média és politika viszonya 11) az érdekszervezetek működése 12) az erkölcsi normák helyzete, a korrupciók és visszaélések kezelése. A 13. összegző szempont a politikai elit mentalitását vizsgálja. A tipizálás eredményeként a demokrácia a befogadó vagy a kizorító jellegű csoportba sorolódik.

A sajátos demokratizálódás ódiuma a demokratikus intézmények és a politikai aktorok motivációi közötti mély ellentét. Ez a szimbiózishány a társadalom motivációhiányával kiegészülve vezetett a harmadik köztársaság lelki válságához. A magyar demokrácia válságából kivezető utat kínál a szerző: „egy új alkotmány beiktatásával, kellő szimbolikus erővel létre kell hozni Magyarországon a negyedik köztársaságot, mégpedig a társadalom és a politikai elit közös akaratának eredményeképp.”*

A mű széleskörűen és mélyrehatóan elemzi a magyar demokrácia működését, és az alapos munka eredményeként a szerző egy könnyen alkalmazható, a magyar sajátosságokat messzemenően figyelembe vevő tipológiát hoz létre.

* Uo. 309. p.